

ԱԵԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒՍԱՆՅԱՆ
(Ծննդյան 80-ամյակի առթիվ)*

Անվանի գիտնական, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Աելիտա Գուրգենի Դոլուխանյանը իր կենսագրության մեջ չրջեց երբեք այսքան իմաստավորված անհատի տարեդարձը: Միշտ նորովի և գիտության անձանձիր մշակին տրված մարդու իրավունքով, որն իր տասնամյակների արարման մեջ, սակայն, ոչ մի իրավունք էլ չի տեսնում, այլ միայն իր պարտքն ու պարտականությունը, որի համար շարունակում է սիրելի մնալ իր մերձավոր ու հեռավոր շրջապատին և մեզ՝ իրեն ճանաչող գործընկերներին:

Հայրենի հայագիտության մեջ քիչ են այն ուսումնասիրողները, ովքեր իրենց տաղանդն ու հոգևոր ներուժը դրսևորած լինելին հետազոտական այսպիսի ընդարձակ աշխարհագրության տարածքներում՝ հայ հին և միջնադարյան գրականությունից ու դրա փիլիսոփայական արժեքորոշումից մինչև հայրենի և օտարազգի հայագետների երկերի գնահատականը, ժամանակակից հայրենի ու սփյուռքահայ գրողների գրականագիտական բնութագրից մինչև գրաբարյան բնագրերի թարգմանության տեսություն, մանկավարժական մեթոդիկայի հարափոփոխ հիմնախնդիրներից մինչև հանրակրթական պետական համակարգերի աղբյուրներ և այսպես շարունակ: Եթե այս ոչ լրիվ ցանկին ավելացնենք իր ավագ և տարեկից ժամանակակիցներին տրված նրա անաչառ գնահատականներն ու եվրոպական, ռուս և արևելյան գրականությունների թեմաներով ուշագրավ ուսումնասիրությունները, կտեսնենք, որ գործ ունենք գիտական լայն հետաքրքրություններով առանձնացող անհատականության, գիտնականի ու քաղաքացու որակների զարմանալի համադրման հետ, որի գործերում, և սա չի ասվում զուտ հաճոյախոսության համար, զգացնել է տալիս նաև կնոջ իմացական ու վերլուծական ինքնատիպությունը՝ հոբելյարին հատուկ տոհմիկ նրբագեղությունը:

Ապագա գիտնականը ծնվել է 1942 թ. փետրվարի 14-ին Երևանում, կուսակցական աշխատող Գուրգեն Դոլուխանյանի և մանկավարժ Աղավնի Սարուխանյանի ընտանիքում: 1959 թ. ավարտել է Երևանի թիվ 1 դպրոցը և նույն տարին ընդունվել Ն. Աբովյանի անվ. մանկավարժական ինստիտուտի պատմալեզվագրական ֆակուլտետը: Այնուհետև ուսումնառության տարիներ, ասպիրանտուրա, գիտակազմակերպչական աշխատանքներ նույն ինստիտուտում, որ սկսվում է 1969 թ. և շարունակվում մինչև օրս՝ հայ գրակա-

* Ներկայացվել է 04. III. 2022 թ., ընդունվել է տպագրության 11. III. 2022 թ.:

նույն ժամանակահատվածում, ապա դուրս եկավ: 1972 թ. Ա. Դուրախյանը Հայ միջնադարյան գրականության թեմայով պաշտպանել է Ներսես Մոկացու ստեղծագործությանը նվիրված ատենախոսություն, 1989 թ.՝ դոկտորական ատենախոսություն՝ ըստ էության շարունակելով իր նախափորձ հիմնահարցերից մեկը՝ «Հոգու և մարմնի պրոբլեմը միջնադարի Հայ քնարերգության մեջ» թեմայով: 1990 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում: Դրան զուգընթաց, վարել է մի շարք գիտավարչական պաշտոններ. 1969 թ.՝ Խ. Աբովյանի անվ. ՀՊՄԻ ասպիրանտուրայի վարիչ, մայրենի լեզվի և գրականության ֆակուլտետին առընթեր մասնագիտացված խորհրդի գիտքարտուղար, 1990 թ. ընտրվել է ինստիտուտի Հայ գրականության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի վարիչ, 2013 թ.՝ ՀՊՄՀ Հայ հին և միջնադարյան գրականության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի վարիչ: Իր գիտական ակնառու վաստակի համար 2010 թ. ընտրվել է ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ:

Ա. Դուրախյանի գիտական աշխատությունների առանցքը մնում են նրա մենագրությունները, որոնք իսկական տքնության տարիների արդյունք են: Առաջին մենագրությունը, որն ընկած էր իր՝ միևնույն թեմայով դոկտորական ատենախոսության հիմքում, ունի հետազոտական ընդարձակ ընդգրկումներ՝ սկսած հիմնահարցի փիլիսոփայական հիմքերի վերհանումից ու վերջացրած այն պսակող՝ Գրիգոր Նարեկացու, ապա և հետնարեկյան քնարերգությունների արժեքավորումով: Աշխատությունն առաջինն էր իր տեսակի գիտական հետազոտությունների մեջ, մասնավորապես՝ Հայ միջնադարյան քնարերգության համակարգում հիմնահարցի գեղագիտական և փիլիսոփայական սերտաճումներն ու դրանց նշանակությունը բացահայտելու տեսակետից: Ավելացնենք՝ այս աշխատությունն արդեն իսկ հուշարկում է, որ հեղինակը չի ավարտել ասելիքը և այն ամբողջացնելու հայտ է ներկայացնում իր հետազոտական դաշտի առավել լիարժեք գնահատանքի թելադրանքով: Հիրավի, ավելի քան երկու տասնամյակ անց լույս տեսավ Ա. Դուրախյանի նոր աշխատությունը համանուն վերնագրով և ռուսերենով («Проблема души и тела в средневековой армянской поэзии»). Ереван, «Зангак-97», 2008), որտեղ, կարծում ենք, առավել շեշտադրված է միջնադարյան հետագա Հայ քնարերգության վրա Գր. Նարեկացու թողած ազդեցության հիմնահարցը:

Ա. Դուրախյանի աշխատությունների մեջ, այսուհանդերձ, հատկորեն զգացնել է տալիս զուտ իրեն պատկանող և հետևողականորեն իրացվող ուղղվածությունը ֆրանսագիր, գլխավորապես՝ ֆրանսիական հայագետների տարբեր սերունդների գիտական արգասիքների հետազոտությունն ու դրա արդյունքների մատուցումը շահագրգիռ հանրությանը՝ հասցեագրված լինի այն հայրենի, թե արտերկրի հայագետներին: Ա. Դուրախյանն ավելի քան երկու տասնամյակ հետազոտական նոր հույժ բացեց հայագիտության պատմության ուսումնասիրության անդամստանում: Այս իմաստով խորհրդանշական է հետազոտական նշված ուղղությունը սկզբնավորող իր աշխատության («Ֆելիքս Նևր և Հայ քրիստոնեական մատենագրությունը», Երևան, «Արտագերս», 2001) հեղինակային ընծայականը. «Գիրքն անսահման սիրով և երախտագիտությամբ նվիրվում է բոլոր օտարազգի հայագետներին՝ անցյալի, ներկայի և ապագայի»: Այն ոչ միայն երախտիքի խոսք է օտարազգի հա-

յազեաններին՝ այս մարզում իրենց ունեցած մեծ ներդրումների համար, այլև հեղինակի ակնարկը՝ դրանց բովանդակությունն ու արժեքը ընթերցողին հետագայում ևս ծանոթացնելու մասին: Վերոհիշյալ աշխատության մեջ Ա. Դոլուխանյանը մասնագիտական հմուտ քննության է առնում XIX դ. բել-գիացի գիտնականի հայագիտական ժառանգությունը, մասնավորապես՝ հայ հին և միջնադարյան գրականության ու պատմության, հայկական պետականության և եկեղեցու առանձնահատկությունների վերհանման գործում նրա ուսումնասիրությունների արդյունքները: Հարկ է նկատել Ա. Դոլուխանյանի՝ որպես հետազոտողի հմտությունը Ֆ. Նևի բազմակողմանիորեն հարուստ հետազոտական երանգապնակը ընթերցողին ցուցադրելու գործում:

Վերոհիշյալ շարքի հաջորդ աշխատությունն Ա. Դոլուխանյանը հատկացրել է ականավոր հայագետ և արևելագետ, ազգությամբ ֆրանսիացի Մարի Բրոսսեի գործունեության («Մարի Ֆելիսիտե Բրոսսեն հայագետ», Երևան, «Արտագերս», 2002) վերլուծությանը: Հայ միջնադարյան պատմագրության խոշոր դեմքերի (Թ. Արծրունի, Ստ. Օրբելյան, Կիրակ. Գանձակեցի, Առ. Դավրիժեցի և ուրիշներ) վերհանումը, որոնց մեծ մասին եվրոպական հայագետների մեջ առաջինն անդրադարձել է Մ. Բրոսսեն, Ա. Դոլուխանյանը ներկայացրել է գիտնականի բծախնդրությամբ: Նույն մոտեցումն ենք տեսնում նրա գրչի ներքո լուսաբանվող և այս հեղինակի քննարկած միջնադարյան Հայաստանի իրավական մտքին, հայկական դրամագիտության, մատենագիտական, ուղեգրական ու, առհասարակ, մասնագիտական բնույթի շատ ուշագրավ հարցեր:

«Եվրոպացի հայագետներ» շարքում Ա. Դոլուխանյանի հաջորդ երկու աշխատությունները վերաբերում են ֆրանսիացի և հայագիտության ասպարեզում առաջին կարգի մեծություններից Վ. Լանգլուային և Էդ. Դյուլորիեին («Վիկտոր Լանգլուան հայագետ», Երևան «Լուսակն», 2003: «Էդուարդ Դյուլորիեն հայագետ», Երևան, «Լուսակն», 2004): Հրատարակչական կտրվածքով այս սեղմ հաջորդականությունը վկայում է, որ դրանց նախորդում է տասնամյակների համառ և ավարտուն աշխատանքը: Առաջին աշխատության մեջ Ա. Դոլուխանյանն ըստ ամենայնի բացահայտում է Վ. Լանգլուայի երիտասարդական տարիքն այդպես էլ չհաղթահարած այդ պայծառ մտավորականի անկրկնելի ավանդը հայ գրականության, պատմագրության, դրամագիտության, մասնավորապես՝ Կլիկիայի հայկական պետության և խաչակիրների, ֆրանս-հայկական միջնադարյան հարաբերությունների ուսումնասիրության բնագավառում: Աշխատության մեջ գրեթե ամենուրեք, ուրվագծվում է Վ. Լանգլուայի, որպես մարդու, գիտնականի ու հայասերի դիմագիծը, հատկապես նրա այն հրապարակումների գնահատմամբ, որոնք վերաբերում են օսմանյան լծի տակ գտնվող և դրա դեմ ընդվզող հայության ոչ միայն պատմական, այլև ժամանակի ազգային-քաղաքական կացությանը:

Ա. Դոլուխանյանը, կարծեք, լրացնում է ֆրանսիական դասական հայագիտության առանձնահատուկ նկարագիրը Էդ. Դյուլորիեին նվիրված իր վերոհիշյալ աշխատության մեջ: Այդ հայագետի գործերի հանգամանալի լուսաբանման մեջ Ա. Դոլուխանյանը հայտաբերում է նրա տաղանդն ու ինքնատիպությունը հայկական սկզբնաղբյուրների արժեքի և նշանակության տեսակետից: Նույն հաջողությամբ Ա. Դոլուխանյանը Դյուլորիեի օրի-

նակով ցույց է տվել Ֆրանսիական հայագիտության ընդգրկումներն ու խորքերը իրենց թեմատիկ բազմազանությամբ (հայ միջնադարյան ժողովրդական ստեղծագործության վերլուծություն, հայ եկեղեցու պատմական ու դավանական առանձնահատկություններ, միջնադարյան հայոց տնտեսական, իրավական ու այլ հարաբերություններ և այլն):

Ֆրանսիացի հայագետ Ֆրեդերիկ Ֆեյդիի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ Ա. Դոլուխանյանը հրատարակեց շարքի V գիրքը («Ֆրեդերիկ Ֆեյդին հայագետ», Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2008), որտեղ ուշադրություն է գրավում հայ էպոսագիտության մեջ Ֆրանսիացի հայագետի խոշոր ներդրման վերհանումը, երբ մեր առջև բացահայտվում է այն մնայուն աշխատանքը, որ կատարել է Ֆեյդին իբրև «Սասունցի Դավիթ» էպոսի թարգմանիչ ու մեկնաբան՝ միաժամանակ հանդես գալով էպոսին կցած իր շատ արժեքավոր ծանոթագրություններով: Այս վաստակաշատ հեղինակին նույնպես գրականագետը ներկայացնում է հայագիտական հետաքրքրությունների ընդարձակ շառավղում, որպես հայոց հին վեպի գնահատողի, հայ բարբառագիտության ճշմարտացի գնահատողի, հայոց լեզվի դասագրքի հեղինակի, այլև արևմտահայ գրականությունը Ֆրանսիայում աշխարհում ներկայացնողի: Ա. Դոլուխանյանը ուրվագծում է նաև Ֆեյդի մարդու և հայասերի նկարագիրը, երբ այդ գիտնականի հետազոտությունների հենքի վրա առանձնացնում է Բյուզանդիայում 1965 թ. նրա կարգադրած ատենախոսությունը հայոց ցեղասպանության 50-ամյակի առթիվ:

«Եվրոպացի հայագետներ» շարքի հերթական VI հատորը հայ հետազոտողի երախտիքի տուրքն է նույնպես Ֆրանսիական հայագիտության գաղթներից մեկին («Ֆրեդերիկ Մակլերը հայագետ», Երևան, «Զանգակ-97», 2011): Ֆ. Մակլերը ևս այս աշխատության մեջ հանդես է գալիս իր գիտական բազմաբնույթ նախասիրություններով ու Ֆրանսիական հայագիտության մեջ ինքնատիպ տեղ է գրավում հայագիտական կառույցների կազմակերպմամբ և դրանց տեղական ղեկավարմամբ, ինչը մեզ հայտնի է դառնում Ա. Դոլուխանյանի շարադրանքից: Նշանավոր Ա. Մեյեի և այլ գիտնականների հետ Ֆ. Մակլերը հիմնել է «Հայագիտական ընկերությունը» (1919), դարձյալ նրա հետ սկսել է հրատարակել և խմբագրել «Ռեյու դեզ էտյուդ արմենիեն» հայագիտական հանդեսը (1920), դասավանդել է Փարիզի Արևելյան կենդանի լեզուների դպրոցում: Ֆրանսիական հայագիտության մեջ, ինչպես ցույց է տրվում խնդրո առարկա հատորում, Մակլերը երախտիք ունի հայ պատմագրության թարգմանության բնագավառում ևս (թարգմանել է Սեբեոս, Ստեփանոս Տարոնացի), իր ծանրակշիռ խոսքն է ասել խորենացու և այլ պատմիչների մեկնաբանության ասպարեզում, լրջմիտ գնահատականներ տվել միջնադարյան հայ գրականությանը, ճարտարապետությանը, աշուղական երգարվեստին: Ա. Դոլուխանյանը ղեկավարել է ընդհանուր տալիս է հատկապես հայ նոր գրականության ուսումնասիրության ասպարեզում Ֆ. Մակլերի ներդրումներին՝ հաճախ առարկայական դարձնելով վերլուծությունները, մասնավորապես՝ իր աշխատության II գլխում («Հայ գրականությունն ու մշակույթը Մակլերի հետազոտություններում»):

«Եվրոպացի հայագետներ» շարքը, կարելի է կարծել, անսպառ թեմա է նույնպես անսպառ ասելիք և աշխատասիրություն ունեցող Ա. Դոլուխան-

յանի համար, եթե նկատի առնենք այս ուղղությամբ նորանոր ծախքեր հայտնաբերելու նրա պատկառելի կարողությունները: Դրա վկայությունն են նրա ստվար աշխատությունը նույն մատենաշարով («Ֆրանսիացի հայագետներ, XIX–XX դարեր», Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2018) և շարքի հերթական հրատարակությունը («Ժան-Պիեռ Մաճեն հայագետ», Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 2020): Առաջին գործն ունի ամփոփող նշանակություն. այն պարունակում է ֆրանսիական հայագիտության հիմնադիր Ա.-Ժ. Սեն Մարտենի, Վ. Լանգուալի, Մ. Բրոսսեի, Էդ. Դյուլոմի, Ֆ. Մակլերի, Ֆ. Ֆելդի հայագիտական գործերի վերլուծությունը՝ հեղինակային նորացված և կամ առաջին անգամ շրջանառության մեջ դրվող նյութերի հավելումներով, որոնք և հիմնավորում են Ա. Դյուլոմիանյանի վերստին անդրադարձն այս հայագետներին: Այս աշխատության մեջ ամբողջովին նորոյթ է մեր ժամանակակից, ֆրանսիական հայագետների կոհորտայի ներկայացուցիչ Ժ.-Պ. Մաճեի հայագիտական գործունեության վերհանումը, որ հեղինակն ամբողջացրել է հայագետին նվիրված վերահիշյալ աշխատության հրատարակությամբ: Այստեղ Ա. Դյուլոմիանյանը կարևորել է Ժ.-Պ. Մաճեի ուրույն վաստակը եվրոպական հայագիտության մեջ Մ. Խորենացու նոր թարգմանության (հայագետն այդ կատարել է իր կնոջ՝ նույնպիսի նվիրյալ Անի Մաճեի հետ), թարգմանության առաջաբանի և խորենացիագիտության մեջ դրա նշանակության, այլև Կորյունի երկի և Նարեկացու՝ Մաճեի իրականացրած թարգմանություններին: Ա. Դյուլոմիանյանը հանգամանորեն և իրեն հատուկ բծախնդրությամբ խորամուխ է եղել հայագիտության բնագավառում Մաճեի բերած այլ նորություններին ևս՝ Ղևոնդի, Վարդան Արևելցու երկերի քննական վերլուծությանը, նշանավոր հայագետներին, արևելագետներին ու բյուզանդագետներին նրա տված գնահատականներին և այլն: Մեր օրերի ֆրանսիական հայագիտության այդ կարկառուն դեմքին ուղղված իր երախտիքը հեղինակն արտահայտել է «Ժան-Պիեռ Մաճեի ակադեմիկոս օժվելու արարողությունը» ինքնատիպ և եզրափակիչ հատվածում: Այսուհանդերձ, ոչ առհասարակ եզրափակիչ՝ ֆրանսիական հայագետների հույժ պատկառելի վաստակի և նոր դեմքերի վերհանման տեսակետից, որովհետև Ա. Դյուլոմիանյանից ընթերցողն ունի նրա ազնիվ առաքելության շարունակության հիմնավոր ակնկալիքներ՝ առհասարակ եվրոպական հայագետներին անդրադառնալու առումով: Հոբելյարը դեռևս տասնյոթ տարի առաջ հրատարակել է «Հայագետները Մաշտոցի և հայոց այբուբենի մասին» (Ս. Էջմիածին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2005) վերնագրով, որտեղ հայ հանրությանն իրազեկել և ըստ արժանվույն է գնահատել նշված թեմայով եվրոպացի հեղինակների մտքերը:

Այս ամենի հետ կցանկանայի նշել «Եվրոպացի հայագետներ» շարքի երկու կարևոր առանձնահատկությունները: Նախ այն, որ Ա. Դյուլոմիանյանն այդ հայագետներին ամենուրեք դուրս է բերում զուտ անձնական գործողության շրջանակներից և ներկայացնում իրենց գիտական ու հասարակական միջավայրի հենքի վրա, որը հնարավորություն է տվել նրան՝ ցուցադրելու հայագիտական դպրոցները Եվրոպայում և Ռուսաստանում՝ ընթերցողին մատուցելով խնդրո առարկա բնագավառի ընդհանրացված արժեքները:

Եվ երկրորդ, մատենաշարի հատորներում Ա. Դոլուխանյանը հանդես է գալիս ոչ միայն իբրև արտասահմանի հայագիտության պատմաբան ու բանասեր, այլև մշակութաբան, որը դրսևորվում է նրա քննարկումների ամենատարբեր հիմնահարցերում (ազգային եկեղեցու և դավանանքի, արվեստի տարբեր ճյուղերի հետ կապված ու դրանք բնութագրող թեմաներ):

Վերն ասվածը բնավ չի սահմանափակում Ա. Դոլուխանյանի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակները: Տարբեր տարիների իր հոդվածներով ու հրապարակումներով նա հանդես է եկել որպես հայ անցյալի և արդի գրականության պատմաբան, գրաքննադատ, բնագրագետ և ժողովրդական բանահյուսության հետազոտող: Առանձին ուշադրության են արժանի դասավանդման մեթոդիկային նվիրված և արդի հայ մանկավարժական միտքը հարստացնող աշխատությունները, մեր մտավորականներին նվիրված նրա ակնարկներն ու անաչառ բնութագրերը: Հանրապետության և արտերկրի մեջ կազմակերպված գիտաժողովներում նա հանդես է եկել նորույթներ պարունակող բազմաթիվ ուշադրավ գեկուցումներով: Գրականագետի գործունեությունը բարձր է գնահատվել պետության կողմից. արժանացել է բազմաթիվ մեդալների ու կառավարական և ստեղծագործական կառույցների մրցանակների ու պարգևների՝ ի տրիտուր իր տաղանդի և բազմաբեռ վաստակի, որոնք, ի դեպ, նշված են «Աելիտա Դոլուխանյան. բանասերը, գիտնականը, մանկավարժը» կիրթ և ճաշակով կազմված կենսամատենագիտության (Երևան, «Զանգակ» հրատ., 2017) էջերում: Թեև, պետք է ասել, որ այս կենսամատենագիտությունն ունի մեկ անխուսափելի թերություն՝ ավարտելով նրա գործունեության տարեգրությունը հրատարակության թվականով: Այս ակամա պարապուրդը եռանդով հերքում է ինքը՝ հոբեյարը՝ վերջին հինգ տարիներին գրելով տասնյակ արժեքավոր հետազոտություններ ու ապացուցելով, որ լիարժեք շարունակում է իր իմաստավորված և ավյունով լեցուն կյանքն ու գործունեությունը՝ ի հեճուկս որևէ արձանագրումների:

Մեզ մնում է ի սրտե շնորհավորել հոբեյարին, նրան մաղթել արևշատություն և արարման անսպառ տարիներ:

ԱԼԲԵՐՏ ԽԱՌԱՏՅԱՆ

Պ. Գ. Գ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի հայ պարբերական մամուլի և հասարակական մտքի պատմության բաժնի վարիչ, «Բանբեր հայագիտության» ամսագրի գլխավոր խմբագիր: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ պարբերական մամուլի պատմություն, հայ գաղթափանների պատմություն: Հեղինակ է 10 մենագրության ու ժողովածուների և ավելի քան 200 հոդվածի: alkh39@mail.ru